

Слађана Б. Миљеновић

Сања Ј. Опсеница

Универзитет у Источном Сарајеву

Педагошки факултет у Бијељини

УДК 347.515.3:159.942

DOI 10.46793/Uzdanica20.S.109M

Оригинални научни рад

Примљен: 13. октобар 2023.

Прихваћен: 18. децембар 2023.

СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ЕМПАТИЈЕ КОД НАСТАВНИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА У ОДНОСУ НА ЊИХОВЕ СОЦИОДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Апстракт: У контексту образовања, емпатија је неизоставни дио понашања наставника који је важан за стварање квалитетних односа између наставника и ученика и успостављање продуктивне атмосфере у разреду. Циљ истраживања је утврђивање степена развијености емпатије код наставника основних школа и испитивање њене повезаности са социодемографским карактеристикама наставника (пол, радни стаж, образовни профил, разлог одређења за професију). За потребе прикупљања емпиријских података о истраживаном проблему користили смо *Уџбеник за истраживање емпатије* (Генц, Митровић, Чоловић 2009). У обради прикупљених података коришћена је дескриптивна статистика. Такође су примјењене непараметријске статистичке технике Ман–Витнијев У-тест и Крускал–Волисов тест. Истраживање је реализовано на пригодном узорку од 300 наставника. Резултати су показали да су наставници који су обухваћени узорком у овом истраживању показали умјерени степен развијености емпатије, као и да постоји статистички значајна разлика у степену развијености емпатије између наставника који се разликују према полу, дужини радног стажа, образовном профилу и разлогу одређења за професију.

Кључне ријечи: наставници, степен развијености емпатије, пол, радни стаж, образовни профил, разлог одређења за професију.

УВОД

Основни циљ модела позитивног образовања јесте да помогне ученицима да развију социјалне и емоционалне вјештине како би остварили и промовисали јаке и његујуће односе са собом и другима. Бавећи се квалитетом односа наглашава се да се развој дјетета и адолесцената не одвија изоловано и да друштвени контекст има снажан утицај на адаптиван и здрав раст (Бронфенбренер 2005; Нориш, Робинсон, Вилијамс 2011). Емпатија је описивана

као основа у развоју вјештина важних за остваривање добрих интерперсоналних односа и као основна компонента за остваривање међуљудских веза (Каркхуф, Траук 1965, према: Сван, Рајли 2015). Важност емпатије огледа се у значају при остваривању социјалне интеракције (Бејтсон 2012) и сарадњи потребној за остваривање заједничких циљева (Де Вол 2008). Емпатија повећава задовољство у блиским односима (Лонг, Ангера, Хакоима 2008) и помаже у успостављању и одржавању пријатељстава (Дел Барио, Алуја, Гарсија 2004). Поред тога, има негативну корелацију у односу на агресију (Ајзенберг, Милер 1987, према: Хрди 2009) и кључни је механизам у подстицању алтруистичког и социјално пожељног понашања (Бејтсон 2009).

У контексту образовања, емпатија је неизоставни дио понашања наставника који је важан за стварање квалитетних односа између наставника и ученика и успостављање продуктивне атмосфере у разреду. Емпатија се показала као фактор који утиче на доминантност стила управљања разредом. Наиме, наставници који имају виши ниво развијености емпатије показују склоност ка интеракционистичком стилу управљања разредом (Миљеновић, Опсеница 2019). Емпатични наставници постављају и високе моралне стандарде, а успјешном комуникацијом и на емоционалном и на менталном нивоу они своје ученике охрабрују да успостављају квалитетне односе и са другим људима (Купер 2004, према: Горошит 2014). Истраживања такође потврђују да развијеност емпатије код наставника утиче на академско постигнуће ученика (Кадима и др. 2010; Ворен 2018; Ронен 2020, према: Ци и др. 2021) и њихову мотивацију у процесу учења (Купер 2004) и развијање социјално пожељних понашања као што су одговорност, поштовање према другима, толеранција, као и вриједности уважавања и сарадње које су важне за тимски рад (Дерели 2012, према: Макоеле 2019). Дакле, емпатију можемо посматрати као неизоставни дио наставног процеса у оквиру позитивног образовања.

Досадашњи резултати о развијености емпатије код наставника на нашим просторима показују недоследности. У појединим истраживањима (Стојиљковић и др. 2012) развијеност емпатије код наставника је на добром нивоу, док нека друга истраживања (Бјекић 2000; Радовановић 1993; Анђелковић и др. 2009) показују забринутост у погледу развијености емпатије код наставника. Због те недоследности у резултатима истраживања као и малог броја истраживања на ову тему на нашим просторима указала се потреба за додатном провјером развијености емпатије код наставника, као и релација са факторима који могу да утичу на њен развој.

МЕТОДОЛОШКИ ДИО

Предмет овог истраживања је развијеност емпатије код наставника у основним школама која представља битну карактеристику личности наставника и важна је за квалитетну интеракцију наставник–ученик, али и уопште за реализацију наставног процеса.

Циљ истраживања је утврђивање степена развијености емпатије код наставника основних школа и њена повезаност са социодемографским карактеристикама наставника.

МЈЕРНИ ИНСТРУМЕНТИ

За потребе прикупљања емпиријских података о истраживаном проблему користили смо *Упитник за процјену емпатије* (Генц, Митровић, Чоловић 2009). Упитник се састоји од 42 тврдње са петостепеном скалом Ликертовог типа и обухвата четири супскале:

- *емпатија са негативним емоционалним стањима* указује на доживљавање исте или сличне емоције какву доживљава и особа са којом се емпатише, а у питању су непријатна осјећања попут туге, страха, стида и слично;
- *емпатија са позитивним емоционалним стањима* описује склоност ка проживљавању истих позитивних емоција као и други учесници у интеракцији, нарочито блиски пријатељи;
- *емпатија као социјална улога* указује на респонзивност на проблеме и потребе других људи и спремност особе да преузме улогу савјетодавца; и
- *емоционалне реакције испровоциране емпатијом* је димензија која укључује индикаторе емоционалне побуђености у ситуацијама у којима је нека особа угрожена и односи се на склоности да се реагује бијесом или неком сличном емоцијом усљед процјене да је неким особама нанијета неправда.

Коефицијент интерне конзистентности супскала *Упитника за процјену емпатије* је је изнад 0,70, што значи да је поузданост инструмента добра.

За испитивање социодемографских карактеристика наставника коришћен је упитник конструисан искључиво за потребе овог истраживања.

ОБРАДА ПОДАТАКА

У обради прикупљених података коришћена је дескриптивна статистика (проценти, аритметичка средина, медијана, перцентили, стандардна девијација, минимум, максимум, коефицијент закошености и коефицијент

заравњености). Такође су примијењене непараметријске статистичке технике, Ман–Витнијев У и Крускал–Волисов тест.

Узорак истраживања су чинили наставници запослени у основним школама на подручју Бијељине, Требиња и Источног Сарајева. Истраживање је спроведено на пригодном узорку од 300 наставника. Подаци су прикупљени примјеном два упитника које су попуњавали наставници укључени у узорак, анонимним анкетирањем. У организацији истраживања по школама, односно у организацији задавања упитника, истраживачима су велику помоћ пружили педагози и психолози запослени у школама. Теренски дио истраживања спроведен је 2018. године, у периоду од фебруара до маја.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У наставку рада биће приказани и интерпретирани резултати истраживања који се односе на степен развијености емпатије код наставника и разлике у односу на њихове социодемографске карактеристике.

СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ЕМПАТИЈЕ КОД НАСТАВНИКА

У Табели 1 приказани су резултати испитивања развијености емпатије према супскалама ЕМИ инструмента за процјену емпатије.

Табела 1. Степен развијености емпатије код наставника (Descriptives)

Емпатија	N	M	T-скор	SD	Скјунис	Куртосис
Емпатија као социјална улога (Еми СУ)	300	34.036	55	4.448	-1.442	4.357
Емпатија са позитивним емоционалним стањима (Еми ЕП)	300	63.873	56	6.590	-2.543	10.919
Емпатија са негативним емоционалним стањима (Еми ЕН)	300	45.390	52	10.555	-0.123	-0.857
Емоционалне реакције испровоциране емпатијом (Еми РЕ)	300	31.523	51	3.847	-1.524	2.823

Након што смо за сваку супскалу спремности за емпатију (емпатија са негативним емоционалним стањима, емпатија са позитивним емоционалним стањима, емпатија као социјална улога и емоционалне реакције испровоциране емпатијом) утврдили сирове скорове (M), за сваки од добијених скорова, у табелама у приручнику *Процена психолошких и психопатолошких феномена* (Биро и др. 2009), читавају се T-скорови. T-скорови су груписани

у три категорије: $T = 56$ и више означава повишене скорове; $T = 45-55$ означава просјечне скорове; $T = 44$ и мање означава снижене скорове. Према том критеријуму, наставници који су учествовали у овом истраживању показали су средње развијену емпатију на супскали *емпатија као социјална улога* ($T = 55$). На супскали *емпатија са позитивним емоционалним стањима* ($T = 56$) испитани наставници су показали високе скорове, а на супскали *емпатија са негативним емоционалним стањима* ($T = 52$) ниске скорове. Резултати остварени са супскали *емоционалне реакције испровоциране емпатијом* ($T = 51$) указују на умјерено развијену склоност да се доживи негативна емоционална побуђеност у ситуацијама када су други угрожени.

У даљем тексту биће представљени резултати истраживања о повезаности социодемографских карактеристика наставника и развијености њихове емпатије.

СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ЕМПАТИЈЕ И ПОЛ ИСПИТАНИКА

Да бисмо утврдили да ли се наставници према полу разликују у степеном развијености емпатије примјенили смо Ман–Витнијев тест.

Табела 2. Развијеност емпатије према полу наставника (Тест статистика Ман–Витнијев У-тест)

Емпатија	Пол	Н	Просјечан ранг	Ман–Витнијев тест	п
Еми СУ	Женски	258	156.04	3989.000	.006
	Мушки	42	116.48		
Еми ЕП	Женски	258	157.12	3710.000	.001
	Мушки	42	109.80		
Еми ЕН	Женски	258	123.61	4288.500	.030
	Мушки	42	154.88		
Еми РЕ	Женски	258	157.16	3700.500	.001
	Мушки	42	109.61		

На основу резултата из Табеле 2 примјећујемо да постоји статистички значајна разлика на све четири супскале.

На основу вриједности просјечних рангова закључујемо да припаднице женског пола имају већи степен развијености емпатије на свим испитиваним супскалама.

СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ЕМПАТИЈЕ И ДУЖИНА РАДНОГ СТАЖА НАСТАВНИКА

Крускал–Волисовим тестом истражен је утицај дужине радног стажа на степен развијености емпатије код наставника.

У Табели 3 приказани су подаци који указују на статистички значајне разлике. Статистички значајне разлике постоје на супскалма *емпатија као социјална улога*, *емпатија са позитивним емоционалним стањима* и *емоционалне реакције испровоциране емпатијом*.

Табела 3. Тест статистика (Крускал–Волисов тест)

Емпатија	Радни стаж	Н	Просјечан ранг	Крускал–Волисов тест	п
Еми СУ	Од 21 до 30	39	125.72	49.870	.003
	До 5 год.	91	175.59		
Еми ЕН	Од 11 до 20	95	133.78	41.809	.001
	До 5 год.	91	175.59		
Еми ЕН	Од 11 до 20	95	170.92	33.118	.009
	До 5 год.	91	137.80		
Еми РЕ	Преко 30 год.	19	163.08	5.422	.023
	Од 5 до 10 год.	91	111.66		

Статистички значајна разлика постоји између групе наставника чија је дужина радног стажа од 21 до 30 година и наставника чија је дужина радног стажа до 5 година на супскали ЕМИ-СУ (.003). Међу наставницима чија је дужина радног стажа од 11 до 20 година и наставника чија је дужина радног стажа до 5 година постоји статистички значајна разлика на двије супскале, ЕМИ-СУ (.001) и ЕМИ-ЕН (.009).

На супскали ЕМИ-РЕ (.023) уочава се статистички значајна разлика између наставника чија је дужина радног стажа преко 30 година и наставника који имају радни стаж од 5 до 10 година.

На основу вриједности просјечних рангова примјећујемо да на свим приказаним супскалама наставници који имају краћи радни стаж имају већи степен развијености емпатије у односу на наставнике са дужим радним стажом.

СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ЕМПАТИЈЕ И ОБРАЗОВНИ ПРОФИЛ НАСТАВНИКА

Према резултатима Крускал–Волисовог теста (Табела 4) уочавамо да постоји статистички значајна разлика у степену развијености емпатије из-

међу наставника који су завршили природне науке и оних који су завршили учитељски факултет на све четири испитиване скале.

Табела 4. Образовни профил и степен развијености емпатије код наставника (Крускал–Волисов тест)

Емпатија	Образ. профил	Н	Просјечан ранг	Крускал Волисов тест	п
Еми СУ	Прир. науке	60	121.43	-41,957	.001
	Учит. фак.	169	163.38		
Еми ЕП	Друштв. науке	67	127.60	-38,270	.002
	Учит. фак.	169	165.57		
	Прир. науке	60	128.59	-37,275	.004
	Учит. фак.	169	165.57		
Еми ЕН	Прир. науке	60	125.29	-40,951	.002
	Учит. фак.	169	160.24		
	Друштв. науке	60	130.62	-35,623	.004
	Учит. фак.	67	160.24		
Еми РЕ	Прир. науке	60	123.29	-38,156	.003
	Учит. фак.	169	161.56		

Статистички значајна разлика уочава се и између наставника који су завршили друштвене науке и наставника који су завршили учитељски факултет на супскали ЕМИ-СУ (.002) и на супскали ЕМИ-ЕН (.004).

На основу вриједности просјечних рангова закључујемо да наставници који су завршили учитељски факултет имају већи степен развијености емпатије у односу на наставнике који су завршили природне и друштвене науке.

СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ЕМПАТИЈЕ И РАЗЛОГ ОПРЕДЈЕЉЕЊА ЗА ПРОФЕСИЈУ НАСТАВНИКА

За утврђивање статистичке значајности разлика у емпатији између група испитаника које су формиране не основу разлога одређивања за професију код наставника коришћен је такође Крускал–Волисов тест.

Табела 5. Разлог одређивања за професију и степен развијености емпатије код наставника (Крускал–Волисов тест)

Емпатија	Разлог одређивања	Н	Просјечан ранг	Крускал–Волисов тест	п
Еми СУ	4	2	31.50	125,876	,040
	1	238	157.38		
Еми ЕН	3	32	113.58	43,853	,007
	1	238	157.30		
	4	2	33.50	122,088	,047
	1	238	157.30		
Еми РЕ	2	28	152.52	42,285	,015
	1	238	157.30		
Еми РЕ	2	28	151.11	36,375	,033
	1	238	154.43		

Легенда: 1 – Волим наставнички позив; 2 – Желио сам овај факултет, али нисам имао намјеру да радим у просвјети; 3 – Желио сам нешто друго, али нисам имао услове; 4 – Нешто друго

На основу приказаних резултата закључујемо да постоји статистички значајна разлика на три супскале (ЕМИ-СУ, ЕМИ-ЕН и ЕМИ-РЕ).

Примјећујемо да се група наставника која се изјаснила да је разлог одређивања за наставничку професију тај што воле наставнички позив значајно статистички разликује у степену развијености емпатије у односу на све остале групе, а према вриједностима просјечних рангова уочавамо да та група наставника (*Волим наставнички позив*) има већи степен развијености емпатије у односу на групе које су навеле неки други разлог одређивања за професију (*Желио сам овај факултет, али нисам имао намјеру да радим у просвјети, Нешто друго, Желио сам нешто друго али нисам имао услове да учиним тај факултет*).

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧАК

Резултати нашег истраживања указују на умјерени степен развијености емпатије код наставника на све четири испитиване врсте емпатије. Када се овај скор интерпретира према инструкцијама аутора инструмента (Генц и др. 2009) који смо користили у истраживању коначан закључак јесте да наставници имају ниско развијену емпатију са негативним емоционалним стањима, односно способност да задржавају јасну границу између себе и околине и, иако могу да доживе туђа непријатна осјећања, они не дозвољавају да их она обузму сасвим. Истраживања рађена на нашим просторима указују да је емпатија са негативним емоционалним стањима значајан предиктор степена помагања другима и то у обрнутом смјеру. Наиме, особе које у ма-

њој мјери саосјећају са негативним осјећањима других више помажу, док особе које више саосјећају са негативним осјећањима других мање помажу. То је такозвани емпатски парадокс (Трбојевић и др. 2015). Овај резултат је охрабрујући јер говори у прилог томе да велики број испитиваних наставника може да задржи присебност у неким кризним ситуацијама (нпр. насиља) и да реагује са мање емоција, што помаже ученику да регулише сопствене емоције у некој стресној ситуацији. Резултати даље показују умјерено развијену склоност да доживе негативну емоционалну побуђеност у ситуацијама када су други угрожени. Погодиће их туђа несрећа и патња, а неправда ће их наљутити, али ће вјероватно само повремено заузимати активан заштитнички став. Високи скорови на супскали *емпатија као социјална улога* указују на истински и интензивно уживање у успјесима и радости других, и повремено показивање спремности за преузимање улоге особе која слуша и помаже другима у рјешавању проблема. У истраживању (Павићевић 2014) које говори о повезаности емпатије и селф-концепта код младих дошло се до резултата да особе које имају развијену ову врсту емпатије одликује високо самопоштовање, истрајност при тежњи да се остваре постављени циљеви, позитивно осјећање задовољства и доброг расположења, вјеровање у личну компетентност и одсуство страха од негативне процјене других људи. Иако су испитивана популација у наведеном истраживању били млади, водимо се претпоставком да су наведене особине личности релативно трајне у времену и конзистентне у различитим ситуацијама (Ларсен 2008). Будући да развијена емпатија као социјална улога више обухвата когнитивни аспект емпатије, те да њена развијеност не носи нужно доживљавање емоције него прије свега заинтересованост и разумјевање за потребе других, њена развијеност била би изузетно корисна за квалитетно обављање професионалних задатака наставника. Емпатија са позитивним емоционалним стањима је високо развијена међу испитиваним наставницима. Ова врста емпатије може да има позитиван утицај на изградњу климе у разреду, јер наставник лакше учава и наглашава позитивна осјећања и на тај начин ствара пријатну атмосферу у разреду, што се даље одражава на позитиван однос према предмету и школи уопште.

Истражујући како се наставници према социодемографским карактеристикама међусобно разликују у степену развијености емпатије, испоставило се да наставнице имају боље развијену емпатију у односу на наставнике. Да су полне разлике значајне у погледу развијености емпатије потврдили су и аутори при изради инструмента (Генц и др. 2009). Њихови резултати показују да припаднице женског пола имају боље развијену емпатију на свим скалама, што се потврдило и у нашем истраживању. Исте резултате су добили и Стојиљковић (2012) и Ђорђевић (2012) испитујући емпатију код наставника. Сличне резултате показује и највећи број истраживања на ову тему и односи се на већину професија.

Ленон и Ајзенберг (1987, према: Стојиљковић и др. 2012) већу емпатичност код жена доводе у везу са социјализацијом, полном улогом и очекивањима које околина има од сваког пола. И у свијету и код нас указује се на то да особе женског пола имају већи капацитет за ментализацију и емпатију од припадника мушког пола (Вукосављевић-Гвозден, Ханак 2007).

Резултати овог истраживања су показали да наставници са дужим радним стажом имају мање емпатије од наставника са краћим радним стажом. Сличне резултате добила је Ђорђевић (2012) у свом истраживању о степену развијености емпатије код здравствених и просвјетних радника. Објашњење оваквих резултата може бити енергија младих људи који су тек почели да раде, те са више ентузијазма приступају разумјевању потреба, проблема и емоционалних стања кроз које пролазе други људи, али, имајући у виду да је рађена студија пресека, не можемо бити сигурни да ли је у питању тренд у развоју. Одговор на питање како наставни процес утиче на развој емпатије код наставника може се добити само лонгитудиналним истраживањем. У сваком случају, резултати указују на потребу усмјеравања стручног усавршавања наставника, у оквиру цјеложивотног учења, у смјеру изградње социјалних компетенција, а емпатија је свакако једна од важнијих.

Резултати указују да наставници који су завршили учитељски факултет имају боље развијену емпатију у односу на наставнике који су завршили друштвене и природне науке. Групу наставника који су завршили друштвене и природне науке чине предметни наставници. Разлог оваквих резултата можемо објаснити иницијалним образовањем. На ненаставничким факултетима заступљеност педагошко-психолошких предмета је мала. Студијски програми оријентисани су на теоријско-научне садржаје, те су компетенције потребне за рад у школи запостављене, па самим тим и важност емпатије у образовном процесу. Неизоставна је и пракса коју студенти учитељског факултета похађају у току студија.

Наставници који су као разлог опредјељења навели да *воле наставнички позив* имају боље развијену емпатију у односу на наставнике који су се стицајем околности *нашли* у професији наставника. Узрок томе може бити већи степен унутрашње мотивације (љубав према дјечи, потреба да помаже другима и сл.) код наставника који су се из љубави према овој професији и нашли ту гдје јесу, док је друга група испитаника више мотивисана спољашњим мотивима (платом, краћим радним временом, сигурним послом и сл.). Када је професија којом се појединац бави жељена и у складу са потенцијалима и карактеристикама личности, онда постоји и задовољство послом које ствара погодну подлогу за развој емпатије.

Истраживања која су се бавила квалитетом и важности односа у образовању указују на то да социјална подршка представља заштиту у временима стресних и неповољних животних догађаја и на тај начин доприноси здрављем суочавању и отпорности (Коен, Вилис 1985, према: Нориш, Робинсон,

Вилијамс 2011). Такође је утврђено да је подршка вршњака, наставника и родитеља предиктор мотивације (Винтзел 1998, према: Нориш, Робинсон, Вилијамс 2011) и школског ангажовања (Фурер, Скинер 2003, према: Нориш, Робинсон, Вилијамс 2011). Односи подршке у школи повезани су са благостањем и отпорношћу дјече и адолесцената, док су критична и турбулентна школска окружења повезана са негативним исходима менталног здравља (Стјуарт и др. 2004; Нориш, Робинсон, Вилијамс 2011). Емпатија је свакако неизоставан дио социјалне подршке, те ови резултати указују колико је важно да се у учioniци емпатија гаји, јача и одржава. Ту се истиче улога наставника као неизоставна јер се способност емпатије учи током процеса социјализације. Стојиљковић и сарадници (2012) су у свом истраживању дошли до резултата да наставници који су прошли кроз програме стручног усавршавања радионичког типа имају боље развијену емпатију у односу на наставнике који нису. Ауторка закључује да додатно усавршавање кроз неке едукације може довести до усавршавања емпатијских способности, што посредно говори о *васпийиљивоспийи* емпатијских способности. Она такође наглашава да је важно да наставник сам донесе одлуку о усавршавању, што значи да наставницима треба подићи свијест о важности емпатије у васпитно-образовном процесу, па тек онда подузети кораке везане за усавршавање.

У основним школама наставници раде са осјетљивом популацијом, која има специфичне потребе, од првог до деветог разреда. У првим разредима ученици су оптерећени процесом прилагођавања на нову социјалну средину, као и великим бројем очекивања које средина од њих има. Наставник који има способност да разумије њихове потребе и проблеме и који је спреман да их саслуша тај процес у много чему олакшава и помаже да се код ученика развије позитиван став према школи и образовању. У старијим разредима основне школе ученици улазе у период адолесценције, који са собом носи бројне развојне кризе (Ларсен 2008), те способност наставника да разумије како позитивна тако и негативна емоционална стања олакшава сам процес комуникације са ученицима, помаже разрјешењу развојне кризе и не дозвољава да се развије отпор према школи. Дакле, потреба за емпатијом у васпитно-образовном процесу је константна. То даље указује на потребу обогаћивања планова и програма на наставничким факултетима, али и програма едукација које су дио стручног усавршавања наставника садржајима који подстичу развој емпатије и указују на њен значај.

Спроведено истраживање је ранијег датума, а дошло је до бројних промјена како на глобалном тако и на регионалном нивоу. Наиме, пандемија која је захватила цијели свијет, а затим и масовно убиство у школи у сусједној држави представљају за наставнике додатне изазове и могу утицати на њихов капацитет за емпатију. Стога је индикативно да постоји потреба за поновним истраживањем овог проблема.

Нису нам доступни новији подаци и резултати истраживања о овој теми у Републици Српској, али анализа дата у *Сиррајтеји развоја образовања у Србији до 2020. године* (2012: 32, 143–155, према: Арсић 2019) указује да је без обзира на одговарајућу квалификациону структуру и даље присутна ниска обученост наставника за савремени концепт наставе и реализацију постављених циљева и стандарда, те да у пракси још увек доминира стари концепт образовања наставника. Такође, присутна је и негативна селекција наставника, неуједначен квалитет обуке студената – будућих наставника на факултетима, мало практичног рада, а недовољно педагошко-психолошке и дидактичко-методичке обуке.

На путу ка трагању за иновативним начинима комуникације између наставника и ученика који би били добар темељ за позитивно образовање, пресудна је улога наставника. Емпатија, као важан елемент комуникације, релативно је промјенљива особина личности која се може унапређивати програмима стручног усавршавања, као и прикладним програмима који би могли бити уврштени у студијске програме наставничких факултета. Зато сматрамо да је сваки допринос освјетљавању ове области значајан и има свој научни, друштвени и практични значај.

ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић, Стојадиновић, Стојиљковић (2009): V. Anđelković, N. Stojadinović, S. Stojiljković, *Емпатичност наставника младих са поремећајима понашања, Примјена психологија: Образовање и развој*, Ниш: Филозофски факултет, 175–197.

Арсић, Радојевић (2019): З. Арсић, Т. Радојевић, Утицај друштвених промена на положај и однос наставника и ученика у настави, *Социолошки иреплег*, ЛП/З, Београд: Друштво за социологију и друштвене науке, 1132–1154.

Бејтсон (2009): C. D. Batson, *These Things Called Empathy: Eight Related but Distinct Phenomena, The Social Neuroscience of Empathy*, Cambridge, MA: MIT Press, 85–97.

Бејтсон (2012): C. D. Batson, *The Empathy-Altruism Hypothesis: Issues and Implications, Empathy: From Bench to Bedside*, Cambridge, MA: MIT Press, 3–20.

Бјекић (2000): D. Vjekić, *Успјешност у настави и емпатија наставника, Психологија*, 33(3–4), 499–520.

Вукосављевић-Гвозден, Ханак (2007): Т. Vukosavljević-Gvozden, N. Hanak, *Капацитет за емпатију различитих организација афективног vezivanja одраслих, Афективно vezivanje: теорија, истраживања, психотерапија*, Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 183–206.

Генц, Митровић, Чоловић (2010): A. Genc, D. Mitrović, P. Čolović, *Процена спремности за емпатију, Procena psiholoških i psihopatoloških fenomena*, Београд: Centar за примјену психологију, 141–150.

Горошит, Хен (2014): M. Goroshit, M. Hen, *Does Emotional Self-efficacy Predict Teachers' Self-efficacy and Empathy?*, *Journal of Education and Training Studies*, Vol. 2, No. 3, 26–32.

Де Вал (2008): F. B. M. De Waal, Putting the altruism back into altruism: The evolution of empathy, *Annual Review of Psychology*, 59, 279–300.

Дел Баррио, Алуја, Гарсија (2004): V. Del Barrio, A. Aluja, L. F. Garcia, Relationship between empathy and the big five personality traits in a sample of Spanish Adolescents, *Social Behavior and Personality*, 32(7), 677–682.

Ђорђевић (2012): М. Ђорђевић, Емпатичност здравствених и просветних радника, *Личност и образовно васпитни рад*, Ниш: Филозофски факултет, 47–61.

Купер (2004): В. Коопер, *Empathy, interaction, and caring: teachers' roles in a constrained environment*, Pastoral Care Educat.

Лонг, Ангера, Хакојама (2008): E. Long, J. Angera, M. Nakoyama, Transferable principles from a formative evaluation of a couples' empathy program, *Journal of Couple & Relationship Therapy: Innovations in Clinical and Educational Interventions*, 7(2), 88–112.

Макоеле (2019): Т. М. Макоеле, Teacher Empathy: A Prerequisite for an Inclusive Classroom. *Encyclopedia of Teacher Education*, Singapore: Springer, https://doi.org/10.1007/978-981-13-1179-6_43-1.

Миљеновић, Опсеница (2019): S. Miljenović, S. Opsenica, Teachers empathy and classroom management style, *14th International Balkan Congress for Education and Science, 2019 Quality in contemporary educational processes*, Скопје: Ss. Cyril and Methodius University, Faculty of Pedagogy St. Kliment Ohridski, 315–321.

Нориш, Робинсон, Вилијамс (2011): J. Norrish, J. Robinson, P. Williams, *A Model for Positive Education*, Corio: Geelong Grammar School.

Павићевић (2014): М. Pavićević, Povezanost spremnosti za empatiju sa self-konceptom mladih, *Individualne razlike, obrazovanje i rad*, Ниш: Филозофски факултет, 9–22.

Радовановић (1993): В. Radovanović, Емпатичност средњошколских наставника, *Психологија*, 1–2/93, 11–50.

Ларсен (2008): R. Larsen, *Психологија личности*, Загреб: Наклада Слуп.

Сван, Рајли (2012): P. Swan, P. Riley, Social connection: empathy and mentalization for teachers, *Pastoral Care Educat.*, 33, 220–233.

Стојиљковић, Стојановић, Досковић (2012): С. Стојиљковић, А. Стојановић, З. Досковић, Емпатичност наставника, *Личности и образовно-васпитни рад*, Ниш: Филозофски факултет, 29–46.

Трбојевић, Оташевић, Митровић (2015): J. Trbojević, B. Otašević, D. Mitrović, Motivacija i empatija kao korelati pomagačkog ponašanja tokom poplava u Srbiji 2014. godine, *Применјена психологија*, 8(3), 227–244.

Хрди (2009): S. B. Hrdy, *Mothers and Others*, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

Ци, Ли, Чен, Кајани, Квин (2021): Y. Ge, W. Li, F. Chen, S. Kayani, G. Qin, The Theories of the Development of Students: A Factor to Shape Teacher Empathy From the Perspective of Motivation, *Front Psychology*, doi: 10.3389/fpsyg.2021.736656.

Sladana Miljenović

Sanja Opsenica

University of East Sarajevo
Faculty of Education in Bijeljina

PRIMARY SCHOOL TEACHERS' EMPATHY DEVELOPMENT LEVEL AND THEIR SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS

Summary: Empathy is an indispensable part of teacher behavior that is important for creating quality relationships between teachers and students and establishing a productive atmosphere in the classroom. The main goal of the research was to examine primary school teachers' empathy development level with regard to their personal characteristics. The *Empathy Assessment Questionnaire* (Genc, Mitrović, Čolović 2009) was applied, as well as a questionnaire on teachers' characteristics designed for the purpose of the research. In the processing of the collected data, descriptive statistics was utilised, as well as non-parametric statistical techniques, Man–Whitney U and Kruskal–Wallis test. The research sample consisted of 300 teachers. The results showed that the respondents expressed a moderate level of empathy development, as well as that there was a statistically significant difference in the level of empathy development between teachers who differ according to gender, years of working experience in teaching, educational profile and reason for choosing teaching profession.

Keywords: teachers, empathy development level, gender, years of working experience in teaching, educational profile, reason for choosing teaching profession.